

Елеонора Соловей

СПОГАД ПРО ОДИН ВЕЧІР

У спогаді йдеться про обговорення українського перекладу “Декамерона” Боккаччо, що відбулося у травні 1965 р. на засіданні перекладацької секції Спілки письменників України. Щоденникові записи та нотатки авторки дали змогу докладно відтворити весь перебіг та атмосферу тієї події, головним героєм якої був Микола Лукаш, котрий і здійснив переклад “Декамерона”.

Ключові слова: переклад, перекладач, М. Лукаш, мова, “відлига”.

Eleonora Solovey. Recollection of an evening

These memoirs flash back to the discussion about Ukrainian translation of Boccaccio's “Decameron” which took place in May 1965 at the meeting of the Translation Section of the Ukrainian Writers' Union. Diary records and marginal notes allow the author to reconstruct the whole course of events as well as the atmosphere of the meeting whose key actor was Mykola Lukash, the translator of “Decameron”.

Key words: translation, translator, M. Lukash, language, thaw.

“Від Бокаччо до Аполінера” – такий творчий доробок майстра українського перекладу Миколи Олексійовича Лукаша, дев'яносту річницю якого відзначала торік у грудні Україна. “Перекладач такого діапазону – рідкісне явище не лише в українській, а і в будь-якій іншій літературі”, – так оцінив титанічну працю Миколи Лукаша його побратим по перу Григорій Кочур.

То була, либонь, найкраща моя весна. На бучну, у радянських традиціях, республіканську нараду молодих науковців я приїхала у складі делегації мого Чернівецького університету. Була єдиною студенткою в цьому гурті молодих викладачів та аспірантів, тож користувалася поблажливою прихильністю решти. Ми приїхали в неділю, 9 травня, і це було двадцятиліття Перемоги, і Київ весняний, травневий, святковий був неймовірно прекрасний. Того вечора

я вперше бачила салют, а перед тим наше товариство чомусь опинилося на епохальному футбольному матчі з рахунком 9 : 0. Перевага молодості: на тому святково-безжурному тлі нічого не важили певні труднощі з поселенням; зрештою, цим займався наш староста-фізик, і принаймні для жіночої частини нашого гурту все владналося чудово: нас трьох поселили в камінівській квартирі-готелі чи гуртожитку напроти Державного

банку, спершу ніби лише на ніч, але там ми й прожили ледве не тиждень! Звідти вранці було всього нічого до Жовтневого палацу, де ще молодий академік Патон урочисто відкрив пленарне засідання. З цікавістю провінціалки я слухала справді видатних людей – філософа П. Копніна, кібернетика В. Глушкова. Що такий самий захват викликав і льотчик-космонавт Комаров – то ми ж були діти свого часу, такі свого, а не якогось наступного, коли станемо дорослі, скептичні, мудрі. А час був п'яний, як та весна, і звався весняно та обнадійливо: відлига! Тепер я розумію, наскільки по-різному почувалися в ньому різні люди залежно від віку й попереднього досвіду, але для мене тодішньої все було природним, самозрозумілим, і обіцяло попереду достеменно “світле майбутнє” та “сяючі висоти” (саркастична назва либонь найгіршого дисидентського твору, роману А. Зинов'єва “Зяючі висоти”; але до нього було ще ціле десятиліття)...

По закінченню всієї тієї “учти” я пішла в академічний Інститут літератури шукати Михайлину Хомівну Коцюбинську, з якою нещодавно познайомилася, коли вона приїздила до Чернівців. І щойно знайшла, як із другого боку взяв мене за лікоть львівський професор О. В. Чичерін: він приїхав опонентом на захист дисертації і вже відбув той обов'язок. Наша прогулянка втрюх на Труханів острів була феєрична: там весна, не скута урбаністичними втручаннями, буяла просто несамовито, а мені було так добре й цікаво з цими людьми, які назавжди залишилися для мене високими авторитетами і взірцями, котрі з незбагненною щедрістю обдарували мене своєю дружбою та довірою.

Феєрія тривала: увечері учасники наради мали змогу слухати в Оперному театрі “Кармен” із Ларисою Руденко в заголовній ролі; партію Хозе співав соліст Краківської опери Роман Венжин, диригував Казимир Корд, також із Краківської опери. Ще нещодавно щось подібне було неможливе, а тепер уже ставало майже нормою, і це також був подув змін! Маю враження, що оперне мистецтво тоді користувалося в нас ширшою популярністю; тут я не чулася такою необізнаною, як на футболі, навпаки.

Наступного дня були секційні засідання, і вже не минулося без певних розчарувань та невдоволень: юнацький максималізм, упоєний тими розкішними враженнями, наразився на звичну прозу, на більш буденну реальність. Інакше кажучи, бодай у вівторок мав таки настати понеділок, бо не може свято тривати вічно. Уже й з програми було видно, що секція гуманітарних наук, остання, була ніби чемним додатком до решти. Я лише занотувала собі, що доповіді Дубини, Гончаренка, молодого Дончика, як і коментарі головуючого Білодіда, слухати було “и скушно, и грустно”: у рідному університеті мала такого вдосталь.

Проте вечір був винагородою за все! Виглядало так, що попереднє, неначе оперна увертюра, лише готувало наступну подію – чи мене готувало до неї, бо саме вона і стала родзинкою всієї тієї поїздки, саме заради неї, виявилось, треба було мені приїхати, саме про неї по стількох десятиліттях варто тепер оповісти.

Увечері М. Х. Коцюбинська запропонувала йти з нею в Будинок письменників на засідання секції художнього перекладу, де мало бути обговорення українського перекладу “Декамерона” Боккаччо – перекладу Миколи Лукаша. Я ніби потрапила до раю, а може, на Олімп: у тому ошатному особняку, тому прегарному залі було так цікаво, “таких людей я побачила й почула, а з деякими М. Х. мене й знайомила, на мою превелику втіху та ніяковість”. Цитата з тодішнього мого щоденника, зберігся також записничок із нотатками, тож я рада, що можу скласти правдиве свідчення про той вечір на “документальній” основі. Бо Леонід Череватенко, заохочуючи мене написати цей спогад, перевірів тодішню пресу й упевнився, що була лише одна вкрай лаконічна інформація про те обговорення.

“Надзвичайно сильне враження справив на мене сам Лукаш, людина

дивовижно тонка й розумна, високої духовної організації, але настільки не від світу сього, настільки відсторонений, що, дивлячись на нього, відчуваєш якийсь острах, якусь сильну тривогу і гостро усвідомлюєш власну ницість перед таким подвижницьким життям”. Розуміючи, що переді мною справжній аристократ духу, водночас була дещо збентежена його простакуватим і ніби визивно “затрапезним” виглядом. Відчувала, що тут не може бути гри чи пози – і не могла уявити, для чого й навіщо тоді оцей “імідж”. Що ж, напевно, те моє сум’яття – теж “перевага молодості”: тепер уже знаю, які різючі бувають невідповідності видимого й сутнього. Знаю також, що вмінню бачити суть навчаємося зі змінним успіхом ціле життя: нині, роздивляючись нечисленні фотографії М. Лукаша, зовсім інакше сприймаю його обличчя, до речі, ним же самим так дотепно “припечатане” в одній із його незрівнянних епіграм-“шпигачок”:

Усе схили мене до плачу,
А я на зло всьому не плачу,
Бо сльози можуть зіпсувати
Моє обличчя мопсувате.

Натомість Григорій Порфірович Кочур, “абсолютно святий”, як мовила Михайлина Хомівна, вражав і зовнішнім “благообразієм”; мені він був подібний на давнього божка або справді святого чи давнього поета зі Сходу – бракувало хіба що довгої ріденької срібної борідки, але її в цьому випадку так легко було “домалювати” в уяві!

Б. Д. Антоненка-Давидовича я вже знала, мала навіть його автограф: на моєму філфаку була зустріч із ним з нагоди виходу його роману “За ширмою”. Подібно до Лукаша й Кочура, він теж світився якоюсь особливою привітністю, зичливістю. Тепер я думаю, що нарешті розумію природу їхньої виразної “люмінесценції”: вона властива людям, які зуміли пронести крізь *таке* життя віру в добро, вивищилися над особистими кривдами, а кривдників якщо й не простили, то просто зігнорували та й забули. Зате ж кривдники, як виявилось згодом, мали ще й яку добру пам’ять...

Був там також Віктор Леонтьович Петровський, досвідчений редактор і перекладач, зайнятий тоді укладанням безприкладної антології казок народів Російської півночі, а чи, може, усієї Федерації, де хотів представити всі без винятку, навіть найнечисельніші, нації та народності. Досвідчений він був і в іншому сенсі: двічі відсидів у “сталінських університетах”; певно, саме там і задум цей виплекав. З благоговінням дивлячись на всіх цих людей, я раптом відчула себе серед них не такою вже сторонньою та випадковою, адже мій батько також скуштував гулагівського хліба, його забрали через два тижні після мого народження, а повернувся він, коли мені було вже п’ять років. Уважав, що допомогли його численні апеляції, оскарження та спростування безглуздих звинувачень; мама гадала, що більше “став у пригоді” перенесений у таборі гнійний плеврит і зумовлена ним операція з видалення ребра.

Утім не менше за “корифеїв” зачарували мене і друзі М. Коцюбинської: це була також “світлоносна” генерація! Саме там і мене вперше осяяла увічнена в поезії Василя Стуса “посмішка Івана” – Івана Олексійовича Світличного. А коли виступав ще вельми молодий Анатоль Перепада, то позад мене чийсь гарячий шепіт оповів, що цей приятель покійного Василя Симоненка мав нещодавно великі неприємності за “проникнення” Симоненкових щоденників за кордон. Ще була там Ірина Стешенко, до якої зверталися “пані Оріся”,

мені її відрекомендували як перекладачку Шекспіра; що вона донька Івана Матвійовича Стешенка й актриса Курбасового “Березолю” – про це я довідалася значно пізніше. Було також подружжя, про яке хтось розповів як про засновників унікальної школи новогрецької мови: то були видатні філологи Андрій Білецький і Тетяна Чернишова.

Вів обговорення тодішній голова перекладацької секції Спілки письменників М. М. Шумоло. У вступному слові назвав М. Лукаша “художником-перекладачем”, знавцем “незліченної кількості мов”. Згадав він про випадок, коли Лукашеві дали на рецензію українсько-польський словник, а він “порядком рецензування” з одного тому зробив два; містив той вступ і високу оцінку Лукашевих перекладів “Фауста” Гете, поезій Бернса, Тувіма. Насамкінець – запрошення говорити цього разу про переклад “Декамерона” – “переклад-шедевр”.

Після того прозвучали уривки з української версії “Декамерона”: окремі оповідки з окремих “днів” читали артистка Олена Коваленко, диктори українського радіо Юрій Рудник і ще один: прізвище я, мабуть, не встигла записати чи не розчула. Натомість просто фізично відчувала, як утішно всім було слухати те читання, а читцям читати, яка то насолода й розкіш відчувати таку потугу, таке повносилля цієї мови, вічно загроженої та кривдженої! Нещодавно у спогадах Івана Дзюби натрапила на збережені ним з молодих часів розлогі записи колоритних висловів матері, діда, сусідів. І я також, слухаючи український “Декамерон”, зачаровано нотувала собі: “ночоброд”, “вікносок”, “ткач-ниткоплут”, “квачомаз”, “відправити сорок парастасів”...

Після того читання слово дістав Микола Лукаш, його зустріли такою овацією, ніби це був гладіатор, який щойно здобув перемогу. Зрештою, у певному значенні, для присутніх очевидному, – так воно й було. Проте сам “переможець” аніскільки не величався, говорив спокійно й довірливо, оповідав про роботу, в якій вочевидь убачав справжній сенс існування. Про різні розуміння перекладацької справи. Про приятеля-угорця, який перекладав “з аркуша”, себто одразу, без попереднього прочитання тексту. Натомість для самого Лукаша перше читання важило надзвичайно багато: та і як інакше не лише скласти цілісне уявлення про твір, а й “примірятися” до нього. Лукаш зізнався, що десь іще року 1952-го, коли закінчував перекладати другу частину “Фауста”, почав “примірятися” до Боккаччо. Говорив, що в подібній роботі для успіху бажана ізоляція, і чим вона повніша – тим краще. За приклад йому правив російський перекладач дев’ятнадцятого століття Струговщиков: той, мовляв, засівши перекладати “Фауста”, замкнувся вдома на ключ, а ключа крізь вікно викинув у Неву!

Попри всю неординарність особи Лукаша, мене зворушило й зігріло оте відчуття особливої довіри до аудиторії: відчувалася беззастережна впевненість його в кожному із присутніх: ніби він точно знає, що кожен у цьому залі (отже, і я також!) усе тямить, розуміє, встигає за ходом думки, вловлює асоціації та натяки. Достеменно так воно й було – і це було дивовижно, саме в цьому й полягало “раювання”!..

– Я робив різні стилістичні транскрипції твору, поки не знайшов стилістичний ключ: треба архаїзувати, але помірно. І вже через ту роботу прийшов до нового й справжнього розуміння “Декамерона”.

Боккаччо не був, на думку Лукаша, таким уже атеїстом, як воліли зображати вульгаризатори, навпаки: був людиною глибокої віри. А якщо його оповідки підривали основи релігії, то, мовляв, тим гірше для неї, коли щиро віруючий мимохить це робить. Може, тоді справа у кліриках? Узагалі Боккаччо-людина інтригував перекладача впродовж усієї роботи: “Перш ніж став старшим, він таки був молодим, а це не кожному дається!”.

Розважила аудиторію й наступна ескапада Лукаша: Боккаччо зрікся “Декамерона” тільки через двадцять років – “не те що нині дехто”. Усім було зрозуміло, що це, зокрема, – про тодішню “синусоїду” Євгенія Євтушенка, який вражав цілий Союз то зухвалими витівками (як усними, так і писаними), то, під тиском критики, палким каяттям у содіяному, і так повторювалося багато разів. Певна річ, не було то насправді весело: у цьому товаристві добре знали, як Система від самих початків своїх добувала потрібні визнання та зізнання. А проте в Євтушенка повторюваністю своєю процес таки набув похмурої кумедності: іноді здавалося, що це зухвальство казкового Хлопчика-мізинчика добром для нього не скінчиться, а іноді вже й обридало.

Як умілий оратор, по тому Лукаш знову повернувся до проблем перекладу. Висловився проти поширеної думки, ніби переклад має нести певний “наліт іншомовності”: таке сповідував “навіть Маршак”, але Лукаша це не переконувало. Він стояв на тому, що “Пригоди Симплісісимуса”, “Фауст”, інші світові шедеври написані “дуже іспанською”, “дуже німецькою” тощо, отже, і перекладати треба “дуже українською”, “дуже російською” тощо. Зал висловив оплесками цілковиту згоду. А ще сказав, що мова – це така бездонна стихія, що не в найталановитіших, але окремих письменників, а тільки в сукупності, у сумі, “в ужитку всіх мовлян” можна її осягнути, збагнути. І поділився власним досвідом та “методою”:

– Здебільшого запам’ятовую – хоч то знайома людина, хоч незнайома, – де, коли, від кого почув слово чи вислів. От і днями набув таке: “Добро п’яниці крапля”!..

Поділився спогадом із давніх уже часів свого вчителювання. Писали переказ Франкової “Історії кожуха”, у двох учнів надибав колоритні вислови, свідчення мовної органічності. Один написав, що повернули героєві замість кожуха “самі *недогнилки*”; у другого герой скрушно мовив: “Ви ж мого кожуха *згнилили!*”.

І знову, ніби давши аудиторії невеличку розрядку, повертався до найпосутніших, кореневих проблем перекладацтва, до того, що перекладач, як і автор, мусить “перевтілюватися”. І що деякі твори, деякі їхні грані вимагають від перекладача ще й таланту пародиста... Щось таке є і в “Декамероні”. До слова сказав, що цей переклад – єдина з його праць, котра “удостоїлася” різко негативної внутрішньої рецензії.

– Але схвалили Кочур та Вирган, і з того я вже був цілком утішений!

На жаль, не зафіксоване в мене ім’я мовознавця, котрий звірив обговорюваний переклад з італійським оригіналом (напевно ж, вибірково: кому до снаги була б така робота в повному обсязі?); натомість і за ним нотувала “перлінки” перекладу: “дзюндзя волохата”, “какавічньо, котру зустрів минулого року в Задрипанцях”, а також, після мудрих міркувань про антонімічний переклад та особливості вживання модальності, – дифіраμβ лінгвістичній ерудитії Лукаша, “котрий є не менше літератором, ніж ученим-мовознавцем”.

Натомість уже згадуваний тут Анатоль Перепадя далекі не “осанну” виголосив надто ревним тодішнім редакторам – цим, за висловом Миколи Зерова (теж нове тоді для мене ім’я!), “постельникам і вегетаріанцям стилю”.

Яскраве враження справив на мене й наступний промовець, ще б пак: фізик і водночас... перекладач із японської! Зветься Іван Дзюб (у тому товаристві цілком відрізняли його від Івана Дзюби, тим часом журналісти вже незалежної України й досі, буває, плутають їх!). Італійську він також добре знає – і як вона в нього розкішно звучить, коли він порівнює якісь фрагменти оригіналу з перекладом, коли тішиться, які чудові відповідники знайшов перекладач висловам та зворотам, що їх, здавалося б, геть неможливо перекласти ні дослівно, ні ще якимось. Ось дивіться, отак

в оригіналі, і дослівний переклад практично безсенсовний, натомість перекладач знайшов, дивіться, який гарний відповідник: “Кому вдень недоїжно, вночі недолюжно”. Або в іншому подібному випадку – каскадові італійських фразеологізмів знов-таки знайшовся відповідник: “Отак і помирились: прости мене мила, що ти мене була”. Звичайно, треба цими скарбами володіти, звідкись усе це знати, мати у своїх закамарках. Лукаш-перекладач має цього добра як ніхто. Для І. Дзюба було втіхою надибати в перекладі “Декамерона” вислів “пішов на зламану голову”: “Бо в дитинстві й мене часом мама туди посилала”. “І мене!” – хотілося мені вигукнути, та забракло відваги.

Видавничий редактор з видавництва “Дніпро”, водночас перекладач із німецької та італійської О. Синиченко зачитав “типового” подячного листа М. Лукашеві за переклад “Декамерона”; наголошено було, що автор листа “не філолог” і “не киянин”, тобто це був достоту “глас народу” в дещо радянському розумінні. Може, тому зміст листа не залишив виразних слідів ні в пам’яті, ні в нотатках, а може, просто йому передувало надто багато більш яскравих вражень. Але все знову пожвавішало, щойно заговорив Б. Антоненко-Давидович. Він нагадав присутнім, як саме історія унеможлиблювала творення єдиної української мови. І знову я відчула: ідеться про речі, у цьому колі добре знані, а от мені ще не доводилося чути про таке! “Для творення культури, – карбував слова Борис Дмитрович, – один такий переклад вартий більше, ніж десять оригінальних, але недоладних романів!”. Саме Антоненко-Давидович того вечора першим порушив питання про необхідність належно винагороджувати такі видатні переклади, таких перекладачів.

– Але, – вів він далі, – будучи відомим прискіпайлом та уважним читачем, хочу й до Миколи Олександровича висловити деякі претензії.

Ішлося про “дрібниці”, які в цьому товаристві, ясна річ, дрібницями не вважалися. Приміром, промовець оскаржував уживаний перекладачем вираз “це вірно” у значенні “відповідає істині”: для Антоненка-Давидовича це слово “на своєму місці” у вислові “вірний своїй дружині” або, може, ще краще “вірний своєї дружини”.

– Ну оце вже взагалі анахронізм, – незворушно проказав Лукаш, маючи на увазі подружню вірність, чим знову вельми розвеселив аудиторію. Промовець, одначе, правив своєї, закликаючи не плутати й не вважати синонімами “усмішку” й “посмішку”, розрізняти значеннєві відтінки дієслів “попав” і “потрапив”. А тоді без переходу, але для всіх цілком логічно, повернувся до висловленої на початку думки про внесок такого перекладу до світової скарбниці культури.

Далі слово взяв Г. П. Кочур, він хотів говорити про те, “чого не вистачало в нашому обговоренні”: про ті реакції на український “Декамерон”, які ще мають місце за межами цієї зали та цієї громади, про певний “зоологічний різновид”, що зовсім інакше зустрів появу цієї книжки. Зокрема, про здивування, ба навіть обурення якоїсь панночки в письменницькій книгарні тощо. І тому шкода, що не взяв участі в обговоренні згадуваний автор негативної внутрішньої рецензії або інші представники “різновиду”. От ми чули тут лист-подяку. А тим часом “ці” також дописують і до видавництва, і в часописи. У них свої дискусійні моменти, не ті, що в Бориса Дмитровича. Пишуть, приміром, чому в перекладі не “свиня”, а “безрога”: навіщо, мовляв, це? Ці “блюстителі” мови неначе справді заповзялися зробити її якнайпіснішою! Тут М. Шумило докинув у дусі Лукашевих реплік: “Ну де ж свиня буває пісна?”.

У розвиток думки Антоненка-Давидовича про відзначення таких видатних перекладів М. Х. Коцюбинська запропонувала висунути український переклад

“Декамерона” на здобуття Шевченківської премії наступного року. Це означало, либонь, що в залі Будинку письменників уже остаточно запанувала ейфорія. Ні, Лукаш і його переклад на правду заслужили на таку відзнаку, але одне – що того вечора взагалі вперше прозвучала думка про необхідність відзначати вершинні здобутки перекладацького мистецтва, а друге – хто ж із присутніх не знав, чим наразі були державні премії, кого й за що ними увінчували? В унісон прозвучала й думка якогось чоловіка (представившись, додав, що він інженер) надати М. Лукашеві науковий ступінь доктора філологічних наук “*honoris causa*”. Що й казати, гарні були пропозиції, і, знову ж, вони так логічно впливали з усього, що говорилося того вечора. А проте чомусь так і не став Лукаш ані Шевченківським лауреатом, ані доктором “*honoris causa*”. Як шкода!..

А спогад про той вечір був мені своєрідним оберегом у наступні гірші часи: коли навіть зелені ідеалісти мусили втямити, що відлига скінчилася, наче й не починалася, коли вже здавалося, що навколо сама лише “випалена земля”, я згадувала ту атмосферу, тих промовців і героя тієї імпрези – спогад зігривав, наснажував, давав надію. Адже одні з них мали за плечима ті клятві “університети”, для інших то ще було попереду, а проте всі воліли бути собою, працювати і сподіватися. Бо так найкраще, в усі часи.

Отримано 11.09.2009 р.

м. Київ ■

Галина Карпінчук, Марія Корнійчук

“ЯВИТИ СХОВАНЕ І МОВИТЬ НЕСКАЗАННЕ”

Ця стаття присвячена огляду виставки “Явити Сховане і мовить Несказанне” до 90-річчя від дня народження видатного перекладача, лексикографа, письменника Миколи Лукаша, яка експонувалася з 19 грудня 2009 року і впродовж січня нового – 2010 року в Музеї книги і друкарства України.

Ключові слова: перекладач, видання, літературознавство, документи, експонати.

Halyna Karpinchuk, Maria Korniychuk. “To reveal the hidden and to express the ineffable”

This article is devoted to the exhibition “To Reveal the Hidden and to Express the Ineffable” which was organised in the Museum of books and book-printing of Ukraine from 19.12.2009 through 31.01.2010 on the occasion of the 90th anniversary of Mykola Lukash, a prominent Ukrainian translator, lexicographer and writer.

Key words: translator, edition, literary studies, documents, museum piece.

Творчий доробок Миколи Лукаша-перекладача вражає: йому належать переклади з 18 мов понад тисячі прозових і поетичних творів більше сотні авторів. Григорій Кочур сказав про свого побратима: “Такі, як Лукаш, народжуються, мабуть, раз на кілька століть...”.

На виставці були репрезентовані видання творів у перекладі М. Лукаша із фондів Музею книги і друкарства України; архівні матеріали, видання, періодика, надані Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Літературним музеєм Григорія Кочура, Державною історичною бібліотекою України; окремі матеріали передали Голова Комісії із творчої спадщини М. Лукаша Леонід Череватенко та дослідник життя і творчості перекладача Борис Черняков.

Тринадцять унікальних знімків фотожурналіста “Літературної України” Ігора Яїцького зберегли для нас образ світлої людини і творця, життя якої минуло в умовах радянської тоталітарної системи, де не було місця яскравим особистостям і талантам.